

Світлана ГНАБА

доктор філософських наук, професор,
Національна академія Державної
прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького

Ключові слова: мислення, громадянин, громадянська освіта, виховання, суспільство, держава, людина.

У статті розглядаються основні ідеї виховання культури громадянськості Юло Вооглайда. Його міркування мають загальний характер. Універсальність суджень дослідника характеризує глибину, системність й точність в осмисленні різних явищ та фактів суспільного життя сповненого складнощів й протиріч, демонструє їх здатність бути структурованими у певні моделі, що переплетені між собою великою кількістю взаємозв'язків. Суспільство й людина розглядаються дослідником як складний взаємозв'язок систем (мікро та макросвіту). Ці системи мають особливу природу, оскільки є саморегульованими, зорієнтованими на внутрішні

УДК 101. (34)

DOI 10.32782/NPU-VOU.2023.1(88).09

ЛЮДИНА ВЧИТЬСЯ БУТИ ГРОМАДЯНИНОМ УПРОДОВЖ ЖИТТЯ: РОЗМИСЛИ НАД КНИГОЮ ЮЛО ВООГЛАЙДА “МИСЛИТИ ЯК ГРОМАДЯНИН. ПОСІБНИК ДЛЯ ТИХ, ХТО ХОЧЕ МИСЛИТИ САМОСТІЙНО”

© Ганаба С., 2023

зміни й, як правило, полишені зовнішнього організатора. Для їх розуміння важливим є не лише врахування множинності альтернативних точок розгляду, а й використання особливих способів пізнання, які б враховували нелінійну процесуальну природу їх функціонування та змін. Юло Вооглайд пропонує розглядати проблеми самоорганізованих систем у тріалектичному вимірі (як приклад категорія єдності у смислових моделях:

обставини-становище-ситуація; загальне-особливе-одиничне; навчання-виховання-досвід; культура-освіта-наука; кваліфікація-орієнтація-мотивація; інтерес-воля-віра; довіра-повага-любов; освіченість-поінформованість-досвід; знання-уміння-розуміння тощо). Дослідник також звертає увагу на ту обставину, що результатом освіти є не кількість отриманих знань, а уміння й здатність людини використовувати знаннєвий ресурс у вирішенні практичних завдань та життєвих ситуацій. Вміння приймати самостійні рішення, ефективно вирішувати практичні ситуації й прораховувати наслідки своїх дій тощо є набагато

У часи воєнного лихоліття Україна не лише виборює своє право на незалежність. Сьогодні українці є тими, хто надихає до нових змін, а українське суспільство руйнує уявлення про свою роль в країні, де йде війна. Мільйони українців у збройному протистоянні боронять рідну землю, займаються волонтерською роботою, документають воєнні злочини, надають гуманітарну допомогу тощо, накладаючи у такий спосіб “латки на подерту свитину” державних органів й створюючи нові громадянські інституції суспільного життя. Очевидно, що процес творення громадянського суспільства є довготривалим та складним, сповненим протиріч, здебільшого полишений чітких правил й усталених зразків тощо. Хочеться вірити, що пройшовши крізь усі складнощі та перипетії соціальних негараздів, українське суспільство отримає нові правила співжиття, які дозволять громадянам не остерігатися власної держави й ефективно використовувати ресурс суспільного єднання у вирішенні різних проблем, бути залученими до активної та відповідальної участі в ухваленні спільних рішень та реалізації спільних справ

важливішим, а ніж “заповнення голови” готовою інформацією. Система людської діяльності та її елементи, зокрема робота, керівництво та управління є ще однією наскрізною темою книги. Зокрема, окрема увага приділена передумовам та етапам прийняття рішень, умінню презентувати самостійні рішення й аналізувати рішення та розпорядження керівників. Конструктивними є поради у розвитку довіри й відповідальності, здатності громадян бути творцями свого життя й свого суспільства. Формування рішень завжди супроводжує відповідальність за подальшу діяльність, безпосередні результати та рішення.

тощо. Загалом, громадянське суспільство отримує можливість займатися більш “профільними завданнями”, а не постійно “гасити суспільні пожежі” й долати небезпеки.

Отож, українське громадянське суспільство твориться й гартується в умовах війни, щодня й щохвилини виборюючи незалежність й свободу. Це боротьба не лише за рідну землю, за міста й села, а й за демократичні цінності й свободи. Йдеться про екзистенційну боротьбу, у якій утверджуються й розвиваються цінності спільноти вільних й відповідальних громадян, показуються приклади єднання. Громадянин – це «активний учасник суспільства, який має як соціальні права, так й обов’язки, а не лишень пасивно користується суспільними ресурсами, отримує добробут та доступ до спільних для громадян прав і послуг» [6, с. 149]. Громадянин – це людина, яка захищає свою країну, цінує пам’ять й спадщину предків, з повагою ставиться до місця, де живе. Вона не байдужа до співгромадян, здатна бути чуйною та людяною, толерантною до думок, дій й стилю життя інших людей, уміє брати відповідальність за свої вчинки й самостійно приймає рі-

шення, володіє критичним мисленням, є законослухняною тощо. Варто зауважити, що боротьба за демократичні цінності й свободи спрямована у майбутнє. Так, у часи воєнного лихоліття людина має думати про майбутнє. “Жити майбутнім” є не лише психологічною потребою людини, однією із визначальних властивостей людської природи. Міркувати про майбутнє – це ще усвідомлення того, що ця війна – є війною за наше майбутнє, за те, якою Україна буде після війни.

Очевидно, що виховання громадянськості є релевантною й актуальною проблемою для освіти, яка є потужним чинником соціалізації молоді, середовищем залучення її до активної й відповідальної участі в суспільних справах, подоланні політичної апатії й анемії тощо. Яким чином освіта має сприяти вихованню громадянськості? Якими особистісними якостями та рисами має володіти добрий громадянин? Що людина як громадянин покликана робити для своєї країни (громади) й у який спосіб вона має реалізувати наданні їй права та обов’язки? тощо. Ці та інші питання є релевантними у процесах державотворення низки сучасних країн, оскільки є засадничими у формуванні принципів та створенні продуктивних концепцій розвитку громадянського суспільства як основи забезпечення демократичних цінностей та правових норм. Актуальність проблеми виховання громадянськості для українського суспільства зумовлена ще й впливом радянської “духовної спадщини”. Йдеться про складність розвитку цінностей й свобод громадянського суспільства у середовищі, де людей десятиліттями навчали не довіряти один одному, бути не толерантними й упередженими, а про повагу до людини та її прав й цінностей взагалі мова не йшла.

Отож, виховання громадянськості є одним із пріоритетних завдань української освіти, яка покликана стати у авангарді суспільних змін в нелегких умовах сьогодення, зустрівшись із низкою викликів як теперішнього, так й минулого. Варто зазначити, що у цій справі не має

готових рецептів чи чітких алгоритмів дій тощо. Звісно, у вихованні й розвитку спільноти свідомих громадян, у творенні самобутньої освітньої системи слід орієнтуватися на національні традиції, суспільні цінності та потреби тощо. Очевидно, що у цьому процесі також необхідно враховувати світовий досвід, думки та продуктивні ідеї зарубіжних дослідників й фахівців-практиків.

Прикладом можуть слугувати ідеї естонського соціолога, філософа й освітянина Юло Вооглайда, які він презентував у книзі “Мислити як громадянин. Посібник для тих, хто хоче мислити самостійно”. На жаль, у сучасній вітчизняній науковій думці вкрай складно знайти інформацію про науковий доробок цього дослідника (виключенням радше слугує низка публіцистичних статей, у яких оглядово презентовано праксеологічний аспект його ідей у розвитку й модернізації сучасної освіти). З огляду на недостатню поінформованість українського суспільства про науковий здобуток дослідника та релевантність його ідей у справі виховання громадянськості як основи творення українського державотворення актуальним є розгляд засадничих положень його концепції.

Наукова діяльність Юло Вооглайда є розмаїтою й продуктивною. Він є знаним соціальним психологом й журналістом, філософом й педагогом, консультантом з питань управління й громадським діячем. Вчений організував у своїй країні Лабораторію соціології масових комунікацій при Тартуському університеті. Він є президентом Римського клубу у Естонії. Його наукові напрацювання у сфері освіти лягли в основу концептуальних засад та принципів її розвитку. Юло Вооглайд є одним із творців сучасної моделі естонської освіти. Цікавий науковець та особистість високого громадянського звучання він чимало зробив для народження нової й незалежної Естонії й продовжує працювати у напрямку розвитку державності, громадянського суспільства, його освіти та культури. Йому пасує радше

слово “просвітитель”, а не “кабінетний учений”, консультант й професор, наставник й ментор, педагог та лектор.

Теоретичні зауваги у розумінні природи мислення

Книга “Мислити як громадянин. Посібник для тих, хто хоче мислити самостійно” є результатом багаторічних наукових пошуків та праці дослідника. Автор не дає готових рецептів вирішення низки суспільних проблем, не пропонує конкретних алгоритмів виховання громадянської позиції у молоді тощо. Його ідеї й міркування, на перший погляд, мають загальний характер. Проте саме універсальність суджень характеризує їх глибину, системність й точність в осмисленні різних явищ та фактів суспільного життя сповненого складнощів й протиріч, демонструє їх здатність бути структурованими у певні моделі, що переплетені між собою великою кількістю взаємозв'язків. “Щоб робити висновки під час читання цієї книги, потрібно розрізняти і знаходити зв'язки між такими поняттями, як загальне, окреме та одиничне, об'єктивне й суб'єктивне, знання й гадка, мотив, мотивація й мотивування, минуле, теперішнє й майбутнє, курс, мета й засоби, принципи й критерії, дані й інформація, зв'язки й залежності, причини й наслідки тощо”, – зауважує Юло Вооглайд [1, с. 19]. Універсальність – це й про відкритий та діалогічний характер міркувань. Йдеться не про компіляцію готових ідей у систему міркувань, а про можливість їх аналізу, інтерпретації, моделювання й імплементації у різні ситуації тощо залежно від постановки проблеми та шляхів її вирішення, вміння знаходити й чітко формулювати нові проблемні ситуації як “осмислене протиріччя між дійсним і бажаним станом речей” [1, с. 15].

Юло Вооглайд закликає читача до конструктивного діалогу, спонукаючи до самостійного мислення в осмисленні проблем розвитку громадянського суспільства й виховання громадянськості. “У цій книзі ви знайдете те, що можна розглядати й обговорювати, доповнювати й по-

глиблювати і розширювати, пов'язуючи це зі своїм особистим досвідом і досвідом оточення, з очікуваннями й піднесеними ідеями. Те, на основі чого можна міркувати далі, робити прогнози і створювати сценарії різних кольорів: від “рожевого” до “зеленого” і “чорного” [1, с. 19]. Моделювання й осмислення різних сценаріїв розгортання суспільних подій є важливим у розвитку системного мислення, оскільки дозволяє отримати знання про певний предмет чи явище, людину чи спільноту людей, проаналізувавши багато точок зору й окресливши перспективи розвитку та змін. Як ілюстрацію своїх думок, автор обирає піраміду, на яку він дивиться з п'яти позицій: погляд спрямовано згори, збоку, знизу, та під різними кутами зору [1, с. 18]. Один й той самий об'єкт у різних проекціях дає різний результат. Отож, у вирішенні суспільних проблем важливо дослухатися до різних думок й суджень. “Єдиного правильного погляду чи ракурсу не існує! Про ціле не можна судити, ґрунтуючись на побаченому з якої-небудь однієї точки зору” [1, с. 18].

Самостійно мислити – це здатність мислити в альтернативах, враховувати складність й багатоаспектність об'єкта пізнання, це процес постійного перегрупування й переосмислення уже наявних суджень й створення між ними нових зв'язків та відносин, це вміння бачити глибинні зв'язки між окремими й ззовні незалежними ситуаціями, здатність бачити ситуацію та досвід як єдине ціле. Таке мислення є системним й продуктивним, оскільки демонструє можливість не лише аналізувати події, а й розпізнавати алгоритми взаємозв'язків й структур, на основі яких вони виникають, розуміти істинне підґрунтя ситуацій й окреслення шляхів їх вирішення з позицій перспектив розвитку. Суспільство й людина розуміються Юло Вооглайдом як складний взаємозв'язок систем (мікро- та макросвіту). Ці системи мають особливу природу, оскільки є саморегульованими, зорієнтованими на внутрішні зміни й, як правило, полишені зовнішнього ор-

ганізатора. Для їх розуміння важливим є не лише врахування множинності альтернативних точок розгляду, а й використання особливих способів пізнання, які б враховували нелінійну процесуальну природу їх функціонування та змін. Дослідник пропонує розглядати проблеми самоорганізованих систем у тріалектичному вимірі (як приклад категорія єдності у словесних моделях: обставини-становище-ситуація; загальне-особливе-одиночне; навчання-виховання-досвід; культура-освіта-наука; кваліфікація-орієнтація-мотивація; інтерес-воля-віра; довіра-повага-любов; освіченість-поінформованість-досвід; знання-уміння-розуміння тощо) [1, с. 118]. Тріалектичний вимір – це контекстуальне бачення проблеми, яке дозволяє не лише схопити її суть, а й зрозуміти у контексті зміни, тобто вловити процесуальну природу. Логічного мислення замало для роботи із системами (оскільки людина й створені нею соціальні інституції не завжди діють й підкоряються законам логіки). Логічне мислення зазвичай демонструє прості причинно-наслідкові зв'язки, обмежені у просторі та часі, це не є поєднання чинників, які мають взаємний вплив. Водночас, у системі причина й наслідок можуть бути розділені у часі та просторі й наслідки не проявляються упродовж довгого часу [5, с. 12].

Самостійно мислити – це мислити продуктивно, пояснювати не лише невідоме, а й у відомому й очевидному віднайти незрозуміле та неймовірне. Це мислення іншого порядку, що полягає передусім у подоланні наявних меж, у “поєднанні не поєданого”, тобто відмінного, не редукованого тощо [3, с. 28]. Таке мислення не здійснюється у чітко визнаному річищі, а змінюється у різних напрямках, долаючи межі окреслених репрезентацій й відкриваючи нові горизонти розуміння суспільства та ролі у ньому людини. Воно уявляється як цілісна єдність взаємообумовлених, взаємозалежних факторів, принципів, що реалізуються у міждисциплінарних дослідженнях. “Лише людина,

яка вміє широко мислити, здатна діяти достатньо чітко й продуктивно”, – стверджує Юло Вооглайд [1, с. 15].

Самостійно мислити – це мислити проблемно. Мислення спрямовується не лише на розв'язання нагальних проблем, а на розвиток здатності продукувати нові неочікувані властивості та приховані характеристики у вже звичному та знайомому. Дослідник розуміє проблему не лише як сукупність труднощів, які необхідно подолати, а як основу суспільного поступу, “як усвідомлене і потім осмислене протиріччя між дійсним і бажаним станом речей” [1, с. 20]. Проблема – це усвідомлення потреби вирішення нових соціальних завдань, рух до бажаного й необхідного тощо. Основна ознака проблеми – це наявність протиріччя між бажаним й дійсним та брак ресурсів для її вирішення. Зустрічаючись із протиріччям, людина прагне зрозуміти, які фактори його зумовили, у чому суть протиріччя й яким чином його можна вирішити, тобто намагається сформулювати проблемне запитання. Проблемне запитання – це перший крок до вирішення проблеми, оскільки спрямоване на виявлення протиріччя у конкретній ситуації. Аби грамотно сформулювати проблемне питання, потрібно його побачити. “Схопити” основне протиріччя щодо ситуації допомагає формула: “з одного боку – з іншого боку” [3, с. 26]. Юло Вооглайд радить, що для усвідомлення й виявлення проблеми необхідно: знання про нинішнє становище, уявлення про бажане становище, активне ставлення до дійсності й виявленого в порівнянні протиріччя (небайдужість) [1, с. 21].

Низка теоретичних зауваг у розумінні природи мислення, його особливостей та принципів розвитку, презентованих автором книги, є засадничими у вихованні громадянськості. Здатність критично й неупереджено осмислювати проблеми суспільного життя, бачити їх як перспективи розвитку є важливим інструментом у вихованні громадянської позиції, умінні громадянина критично мислити та вибудовувати конструктивний діалог

з державними й громадянськими інституціями, бути відповідальним за долю країни у якій живеш. “Рух вперед спричиняє не навчання, а розсудливість, працьовитість, завзяття, системне мислення й системна діяльність людей” [1, с. 14].

Системність мислення у розумінні й вирішенні проблем Юло Вооглайд демонструє також у структурі побудови книги. Так, перший розділ присвячено людині як індивіду, особистості й суб’єкту, сукупності соціальних ролей, які вона виконує. Цей розділ є основою книги, його ідеї є засадничими й взаємопов’язаними із міркуваннями, які дослідник презентує у наступних розділах: “Життя”, “Середовище”, “Суспільство”, “Спілкування”, “Культура”, “Система діяльності”, “Система пізнання”, “Освіта”, “Робота”, “Керування”, “Співпраця”, “Турботи”. Такий підхід засвідчує розуміння людини та її життя як основної цінності суспільства й активного дівця у його розбудові. Розділи книги безпосередньо чи опосередковано пов’язані й демонструють “мислення колами, а не прямими лініями”. Таке мислення засвідчує, що результат зміни підсилює причину, унаслідок чого зміна поглиблюється. У системному мисленні ефект від зміни у частині розходиться колами, зачепивши ту частину, яка першою зазнала впливу. Ця частина реагує на нову ідею, і дія повернеться до джерела змін модифікованою, таким чином, утворивши коло, а не пряму лінію [5]. Отож, бачити зв’язок, бути частиною цього зв’язку і мислити колами – це є важливою частиною системного мислення. Такий підхід у розумінні людини та суспільства дозволяє змінити усталене бачення й розуміння цих систем, перетворивши низку статичних причинно-наслідкових зв’язків, “подібних до гри у більярд на комп’ютері, на живий, динамічний, автономний процес, у якому конкретна людина виступає на головній сцені” [3, с. 18], є активним дівцем суспільних змін та рушієм суспільного поступу.

Людина – це не лише ресурс!

Людина є активним дівцем суспільних змін й головною цінністю суспіль-

ства. “Людина та її добробут є альфою та омегою, початком і кінцем, основною ціллю і ціллю кожного рішення, основним принципом і головним критерієм оцінки”, – наголошує Юло Вооглайд [1, с. 25]. Критерієм розвитку суспільства є розуміння людини як мети, решта, державні інституції та влада мають слугувати засобом для досягнення мети та життєвих цілей людини. Суспільство, у якому інтереси людини підпорядковуються суспільним прагненням, інтересам держави, де цілі й засоби їх досягнення визначають лише державні інституції, ніколи не стане громадянським. У такому суспільстві людина є допоміжним ресурсом у досягненні державної, досить часто абстрактної мети. Розуміння й вирішення суспільних проблем має мати “людиновимірний характер” й ґрунтуватися на духовних прагненнях та життєвих устремліннях конкретної людини, її морально-етичних цінностей, природного суверенітету, свободи та незалежності тощо. “Людиновимірний характер” суспільних змін й визначають глибинну суть громадянського суспільства. Отож, основою громадянського суспільства є людина та її діяльність у різноманітності проявів. Власне, ця різноманітність й дозволяє людині максимально розкривати й реалізувати індивідуальний вимір свого буття. Ще одним фактором розвитку індивідуальності людини у суспільних практиках є свобода. Варто зазначити, що саме свобода є однією з засадничих цінностей європейської культури, яка вказує на рівень розвитку громадянського суспільства та місце у ньому людини. “Людина, яка виросла об’єктом маніпуляцій, якій доводилося виконувати чужі накази і настанови не зуміє й не наважиться думати самостійно чи разом з іншими, а про дослідження чогось, про відкритість і творчість навіть немає сенсу говорити”, – пише Юло Вооглайд [1, с. 36].

Свобода як один із основних атрибутів й надбань громадянського суспільства супроводжується правом й обов’язком бути відповідальним за свої рішення,

що вимагає від людини сміливості, самостійності, критичності мислення, конструктивності у вирішенні проблем тощо. Свободу супроводжує потреба відповідальності не лише за те, що необхідно було зробити, а й за те, що залишилося незробленим. Свобода й відповідальність як суб'єктивні й оціночні категорії пов'язанні із духовно-ціннісним світом людини. Визнання самоцінності особистості, її прав й свобод, поваги до інших є основою моральності. Свобода конкретної людини має співіснувати із свободою інших членів суспільства. Люди живуть, радіють й сумують, працюють й мріють, приймають рішення й докладають зусиль тощо відповідно до своїх чеснот. “Чогось по справжньому серйозного досягають лише ті, хто здатен сконцентруватися і присвятити себе справі, відмовитись при цьому від усього, що вводить в оману й забирає час й енергію”, – стверджує автор книги [1, с. 48]. Цілковито присвятити себе суспільній справі й зробити її особистим покликанням можливо лише завдяки чеснотам. Вони відіграють важливу роль у ситуації вибору. Самостійно міркувати й приймати рішення людина може лише у ситуації вибору. Наявність ситуацій вибору й суспільних альтернатив становить потужне джерело розвитку. Навпаки, їх відсутність чи чітка регламентованість позбавляють можливостей відкритого й демократичного розвитку громадянського суспільства. Отож, “якщо почув про одноголосне рішення, шукай деспота чи обманщика – хтось з них поруч!” [1, с. 45]. Юло Вооглайд радить, на що необхідно звернути увагу, вибудовуючи свої міркування у ситуації вибору: добирати факти про справжнє становище (обставини й ситуації) та його похідні; мати уявлення про те, що могло бути і що має бути; формувати активне ставлення (тобто небайдужість) до суперечностей між дійсним й бажаним станом. Здатність бачити суперечності залежить не так від гостроти зору, як від розумових здібностей, вміння розмірковувати, з'ясувати, що стоїть за різними процесами й явищами [1].

За твердженням дослідника, суспільство уперед ведуть не виконавці, а генералісти. Генералістом, на думку Юло Вооглайда, є «спеціаліст у певній галузі, який вміє охопити ціле – систему в системі. Генераліст є творцем великих рішень і залучає їх до їхнього створення, виконання й оцінки чимало спеціалістів» [1, с. 64]. Генералісти демонструють здатність бути вільними у своєму виборі й нести за нього відповідальність, уміння сприймати дійсність у її цілісності та багатогранності.

Освіта як середовище розвитку особистості

На яких засадах має бути побудована освіта, щоб виховувати генераліста власних ідей, а не виконавця чужих рішень? Міркуючи над цим питанням, Юло Вооглайд уважає, що освітні інституції, насамперед, мають орієнтуватися на творення середовища у якому розкриється внутрішній потенціал дитини, плеканні її індивідуальності, врахуванні мрій та потреб. “Раннє виявлення таланту, дбайливе ставлення до нього, а також створення системи, яка сприятиме тому, щоб талант не зник, – усе це стосується формування майбутнього кожного народу”, – наголошує Юло Вооглайд [1, с. 46]. Людина та її таланти є основним надбанням народу. Тому пошук та розвиток талантів є завданням як освітніх інституцій, так і громадянського суспільства загалом. Дослідник також звертає увагу на ту обставину, що результатом освіти є не кількість отриманих знань, а уміння й здатність людини використовувати знанневий ресурс у вирішенні практичних завдань та життєвих ситуацій. Вміння приймати самостійні рішення, ефективно вирішувати практичні ситуації й прораховувати наслідки своїх дій тощо є набагато важливішим, а ніж “заповнення голови” готовою інформацією. “Уміння користуватися знанням – це нісенітниця, досвід – це найважливіше, його не можна розповісти, його потрібно надати. Це те, що залишається на все життя”, – наголошує Юло Вооглайд [1, с. 251]. На його переконання, успішність людини у практиках

життя визначається не лише набутим досвідом та низкою практичних умінь, а й здатністю мислити.

Мислення символізує вищий ступінь людського пізнання, вказує на здатність людини створювати й переосмислювати наявні змістові контексти, проектувати й руйнувати усталені зв'язки та відносини. Те, що людина дізнавалася, є тим самим, що й думка, за посередництва якої вона про це довідалася [7, с. 577]. Якщо мислити людина не навчилася, то про освіченість не може йти мова. Яким чином навчати мисленню? На це запитання дає відповідь німецький філософ М. Гайдеггер, стверджуючи, що “людина навчається, коли вона приводить свій образ дій у відповідності з тим, що звернено до її сутності у цей момент. Мислити же ми навчаємося, коли підпорядковуємо увагу тому, що нам дається для осмислення” [2, с. 34]. Отож, людина навчається мисленню, повсякчас осмислюючи та пояснюючи буття. Якщо мислення необхідно навчатися? Юло Вооглайд вважає, що насамперед, такого, яке має відкритий характер й пов'язане із життєвими пріоритетами та системою цінностей тих, хто пізнає. Мистецтво мислення є мистецтвом життя, що передбачає не лише правильне використання логіки, правил дедукції і індукції, а й мистецтво аргументації, уміння вести відкритий й конструктивний діалог, у якому народжуються нові сенси та конфігурації знань. Воно сприяє доланню меж, які існують у раціональному типі мисленні. Таке мислення є основою для етики стосунків, толерантності, співучасті, розуміння, свободи, віри та надії. Виявляючи здатність поєднувати кардинально різні, протилежні ідеї, погляди, сенси тощо, воно створює певні орієнтири для продуктивної пізнавальної та практичної діяльності, яка здійснюється відповідно до особистісних преференцій, світогляду, конкретного досвіду людини [3, с. 38]. Уміти створювати нові мисленеві конструкції не лише з невідомих елементів, а й переосмислюючи відомі, долаючи їх стереотипну структуровану єдність

дозволяє людині відшукувати та “перекидати місточки” між, здавалося б, несумісними ідеями, думками, демонструючи у такий спосіб нове розуміння проблем та створюючи інноваційний продукт тощо. Міркування у цьому річизі дозволили досліднику вивести своєрідну формулу якісної сучасної освіти – “золотої тріади: знання, розуміння, вміння” [1, с. 68]. Знання не мають цінності без їх розуміння та практичного застосування, а головна мета організації навчального процесу в освітньому закладі – розвиток дитини і виховання справжнього громадянина. Важливу роль у цьому процесі відіграють психологічна налаштованість, здатність до самомотивації, розвиток інтересу та допитливості. Дослідник радить, що під час навчання людині важливо зберігати й розвивати цікавість до себе, до інших людей, до життя. Звісно, це не так легко, але лише за сократівським “Пізнай самого себе” людина здатна збагнути світ та себе у ньому. У пізнанні себе людина має, на думку дослідника, пізнати “те, на що природа та Бог були щедри”, зосередитися на тому, що їй цікаво, виховати силу волі не кинути все та дійти до кінця” [1, с. 72]. Аналізуючи можливості розвитку інтересу й допитливості, дослідник виводить, ще одну тріаду на якій ґрунтується освітній процес – це “єдність інтересу, волі і віри”. Ця єдність реалізується за умови наявності свободи, яка корелюється з відповідальністю (де є порядок і правила, яких усі дотримуються). Відчуття відповідальності розвивається через реалізацію конкретних рішень. Тому важливим є не лише навчати приймати рішення, а й уміння брати відповідальність за їх виконання. Юло Вооглайд вважає, що основою розвитку людини є не сукупність знань, умінь та компетенцій, а творчість. Як загальна антропологічна характеристика особистості творчість отожднюється із трансцендуванням. Творча людина – це трансцендуюча людина, яка усвідомлено та вільно долає межі власного сконструйованого Я [4, с. 65]. Процес творчості впливає на

структуру особистісного досвіду, оскільки трансформує свідомість людини, сприйняття нею реальності і самої себе. Спроможність людини до незаангажованого погляду на звичні для неї явища та речі, до пошуку нових, оригінальних ідей у знайомих їй ситуаціях, сприйняття світу як багатогранного та різнолікого тощо демонструє здатність людини бути успішною у потенційно невідомих для неї умовах й уміння творити новий продукт з звичних, зрозумілих для людини елементів.

Розвиток особистості – функція творчості. Не навчання розвиває людину, а творчість. Тому Юло Вооглайд радить у процесі навчання створювати передумови для розвитку творчості. Зasadничою передумовою розвитку творчості є свобода. Свобода як засадничий екзистенціал людини породжує творчість і породжується творчістю. Вона символізує здатність людини бути собою та відкривати та творити світ свого буття. Якщо людина з дитинства чує заборони та накази, вона звикає робити лише те, що наказано, і не прагне творити. Юло Вооглайд уважає, що “школа – є оазисом для розвитку дитини. Її цінність полягає у здатності підготувати людину до самостійного життя” [1, с. 58]. Однак, освітні інституції не є основними у розвитку особистості. Місія виховання загальнолюдських чеснот, віра у просвітлення дитячої душі під впливом добра, знання сімейних звичаїв та традицій, усього того, що дає основу суспільного життя належить родині. “Людина без коріння схожа на флюгер. Людина, наділена чітким і ясним національним, культурним і сімейним ідентитетом, знає, як, на що і заради чого люди жили раніше, чого прагнули і чого домагалися, який слід на землі залишили їх предки” [1, с. 89]. Родинне виховання важливе у плеканні індивідуальності людини, забезпеченні наступництва поколінь. Основна сфера розвитку дитини – родина, а школа лише допомагає у цьому процесі. Тому, “щоб змінити систему освіти, треба, щоб суспільство зрозуміло: фундамент роз-

витку дитини та її успішності закладається не в школі, а в родині. Тому нехай дорослі ставлять оцінки собі, а не дітям”, – пише дослідник [1, с. 92]. Родина виконує важливу роль у формуванні готовності людини активно й відповідально діяти в суспільному і культурному житті.

Вперед веде співпраця, а не конкуренція

Система людської діяльності та її елементи, зокрема робота, керівництво та управління є ще однією наскрізною темою книги. Зокрема, окрема увага приділена передумовам та етапам прийняття рішень, умінню презентувати самостійні рішення й аналізувати рішення та розпорядження керівників. Конструктивними є поради у розвитку довіри й відповідальності, здатності громадян бути творцями свого життя й свого суспільства. Формування рішень завжди супроводжує відповідальність за подальшу діяльність, безпосередні результати та рішення. “Єдиним залежним від нас способом генерації почуття відповідальності й активності в суспільстві є допомога людям у формуванні з них суб’єкта самоврядування і соціального керування, здатного самостійно вирішувати”, – пише дослідник [1, с. 338]. Ніхто не прийде й не створить суспільство за когось, суспільство має створювати спільно громадян самостійно. В основі суспільствотворчих процесів є співпраця. Співпраця означає створення одне для одного умов для досягнення успіху. Вона твориться не завдяки сукупності знань, а завдяки їх єдності й розуміння, осмислення досвіду, що супроводжуватиме спроможність передбачати й розпізнавати. Діяти кожен може поодиноці, але успіху зазвичай досягають у співпраці. Свої міркування Юло Вооглайд ілюструє на прикладі “закоу бочки або якірного ланцюга”. У законі стверджується, що “жодна з бочкових дощок не може бути важливіша за іншу: якщо хоч одна дошка відсутня чи зламана, то бочки як такої немає; усі ланки якірного ланцюга однаково важливі: якщо хоч одна з ланок зноситься, весь ланцюг стане непридатним до вжитку” [1, с. 46]. Співпраця

можлива не лише за рахунок продуктивної взаємодії, взаєморозуміння між людьми. Передумовою для співпраці слугують хороші стосунки, довіра й повага. Звісно, співпраця передбачає наявність розбіжностей й навіть конфліктів. Розбіжності не є перешкодами у розвитку співпраці. Вони радше свідчать про свободу й неупередженість у побудові міркувань та прийнятті рішень, готовності розглянути альтернативні варіанти тощо. Їх розв'язання є можливим за умови визнання людини як цінності та основної клітинки громадянського суспільства. Цінність суспільства у ставленні до людини виявляє те, яким є суспільство. Дослідник визначає перешкоди у розвитку співпраці, а саме: розвиток бюрократії, процвітання демагогії й непрофесіоналізму, безпідставну похвалу та безпідставний осуд, заклики до одностайності, стратегії, які ґрунтуються на конформізмі [1, с. 734–736]. За умови розростання бюрократичного апарату реалізувати громадянські якості та починання не легко. У бюрократичному суспільстві для більшості громадян свобода стає видимістю, а не сутністю. За таких умов слово “демократія” легко зможе стати порожнім звуком. Тому, громадянські почуття формуються у практиках суспільного життя за умови збереження свободи і “незалежності всім і завжди слід бути напоготові й докласти зусиль” [1, с. 61]. Громадянин як основа суспільного життя має зростати й розвиватися упродовж усього життя. За інших умов громадянські права стають фіктивними. Так, почуття обов'язку формується в процесі виховання, почуття відповідальності – у процесі формування самостійних рішень [1, с. 60]. Грати довго у дер-

жаву не вийде, її необхідно створювати й основним творцем мають стати громадянські інституції, які ґрунтуються на співпраці й вірі в унікальність, дієвість кожного громадянина. Політики мусять служити своєму народові, а політика ж є системою, що впорядковує і надає сенс цьому служінню [1, с. 414].

Висновки. Отже, автор книги розглядає культуру громадянськості крізь призму реалізації повсякденних життєвих практик, у яких є дієвими конкретні речі, а не набір абстрактних, відсторонених правил й побажань. Виховання культури громадянськості передбачає участь у житті громади. Людина має вчитися громадянськості упродовж життя. А це означає, насамперед, вчитися бути вільною “з середини”. Йдеться про здатність самостійно приймати рішення й бути відповідальним за їх виконання, бути толерантним до інших думок та переконань, уміти працювати у команді й бути генералістом нових думок та інноваційних проєктів тощо. Оскільки освіта покликана забезпечувати не лише відтворення існуючого світу, а й відкривати перспективи його розвитку, створювати смислові горизонти для його розвитку, то вона є релевантним середовищем та розвитком культури громадянськості. Виховання громадянськості є важливою складовою соціально-гуманітарної складової освіти. В українському суспільстві дієві демократичні й соціальні зміни можливі за умови, якщо громадяни мають знання й бажання їх реалізувати на практиці.

Перспективою подальших досліджень є аналіз ідей та поглядів Юло Вооглайда, які можуть бути продуктивними у творенні ефективної викликам сьогодення освітньої системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вооглайд Ю.** (2020). Мислити як громадянин. Посібник для тих, хто хоче мислити самостійно. Пер. з рос. О. Сауляк. Таллін: Ullo Vooglaiu Kirjastus OU, 448 с.
2. **Гайдеггер М.** (2007). Дорогою до мови. Пер. з нім. В. Кам'янець. Львів: Літопис. 232 с.
3. **Ганаба С. О.** (2021). Стратегії розвитку критичного та креативного мислення:

REFERENCES

1. **Voohlaid Yu.** (2020). Myslity yak hromadianyn. Posibnyk dlia tykh, khto khoche myslity samostiino. Per. z ros. O. Sauliak. [Think like a citizen. A guide for those who want to think for themselves. Trans. from Russian O. Saulyak]. Tallin: Ullo Vooglaiu Kirjastus OU. 448 s. [in Ukrainian].
2. **Haidehher M.** (2007). Dorohoiu do movy. Per. z nim. V. Kamianets. [On the road to language.

навчальний посібник. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ. 128 с.

4. **Ганаба С., Пантелеєв К.** (2019). Творчість як свобода: концептуальні ідеї та практичні стратегії. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Серія: Психологічні науки.* № 4 (5). С. 60–72.

5. **О'Коннор, Дж., Макдермот І.** (2018). Системне мислення. Пошук неординарних творчих рішень. / Пер з англ. Н. Сисюк. Київ: Наш формат. 214 с.

6. **Сюй Ш.** (2021). Активне громадянство у глобалізованому світі: філософсько-освітні імплікації. *Філософія освіти.* №27(2). С. 148–158.

7. Філософський словник соціальних термінів / за заг. ред. В. П. Андрущенко. Харків, Корвін, 2002. 672 с.

Trans. with him V. Kamianets]. Lviv, Litopys. 232 s. [in Ukrainian].

3. **Hanaba S. O.** (2021). *Strategii rozvytku krytychnoho ta kreatyvnoho myslennia: navchalnyi posibnyk. [Strategies for the development of critical and creative thinking: a study guide]*. Khmelnytskyi: Vyd-vo NADPSU. 128 s. [in Ukrainian].

4. **Hanaba S., Panteleiev K.** (2019). *Tvorchist yak svoboda: kontseptualni ideii ta praktychni strategii. [Creativity as freedom: conceptual ideas and practical strategies]*. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho. Serii: Psykholohichni nauky. [Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. Series: Psychological science]. No 4 (5). S. 60–72. [in Ukrainian].

5. **OKonnor, Dzh., Makdermot I.** (2018). *Systemne myslennia. Poshuk neordynarnykh tvorchykh rishen. Per z anh. N. Sysiuk. [Systems thinking. Search for extraordinary creative solutions. Per from Eng. N. Sisyuk]*. Kyiv: Nash format. 214 s. [in Ukrainian].

6. **Siui Sh.** (2021). *Aktyvne hromadianstvo u hlobalizovanomu sviti: filozofsko-osvitni implikatsii. [Active citizenship in the globalized world: philosophical and educational implication]*. *Filosofia osvity. [Philosophy of education]*. No 27(2). S. 148–158. [in Ukrainian].

7. *Filozofskyi slovnyk sotsialnykh terminiv / za zah. red. V. P. Andrushchenka. [Philosophical dictionary of social terms / by general ed. V.P. Andrushchenko]*. Kharkiv: Korvin, 2002. 672 s. [in Ukrainian].